

R (07)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la URS
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (07)

Rodis
JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 07

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

© Il·lustració de la coberta / [Cover illustration](#): Jordi Sagrera Aradilla

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodis

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/7](https://doi.org/10.33115/a/26046679/7)

Pages	Received date	Acceptance date
7-18	2023-11-27	2024-01-08

LA CASA URBANA A GIRONA DURANT EL SEGLE XII DADES DOCUMENTALS

THE URBAN HOUSE IN GIRONA DURING THE 12TH CENTURY.
DOCUMENTARY DATA

DOI: [10.33115/a/26046679/7_01](https://doi.org/10.33115/a/26046679/7_01)

Josep Maria NOLLA i BRUFAU

Universitat de Girona-Institut d'Estudis Catalans

Paraules clau

Girona, cases, terminologia, característiques

Keywords

Girona, homes, terminology, characteristics

Resum

A partir de la documentació escrita, s'apleguen i s'analitzen les diverses referències, més aviat escasses, sobre els edificis on habitaven els gironins de l'època. Alguns exemples més ben coneguts permeten fer-nos idees més precises.

Abstract

From the written documentation, the various references, rather scarce, are displayed and analyzed, about the buildings inhabited by the Gironins of the time. Some more well-known examples allow us to have more precise ideas.

LA CASA URBANA A GIRONA DURANT EL SEGLE XII DADES DOCUMENTALS

INTRODUCCIÓ

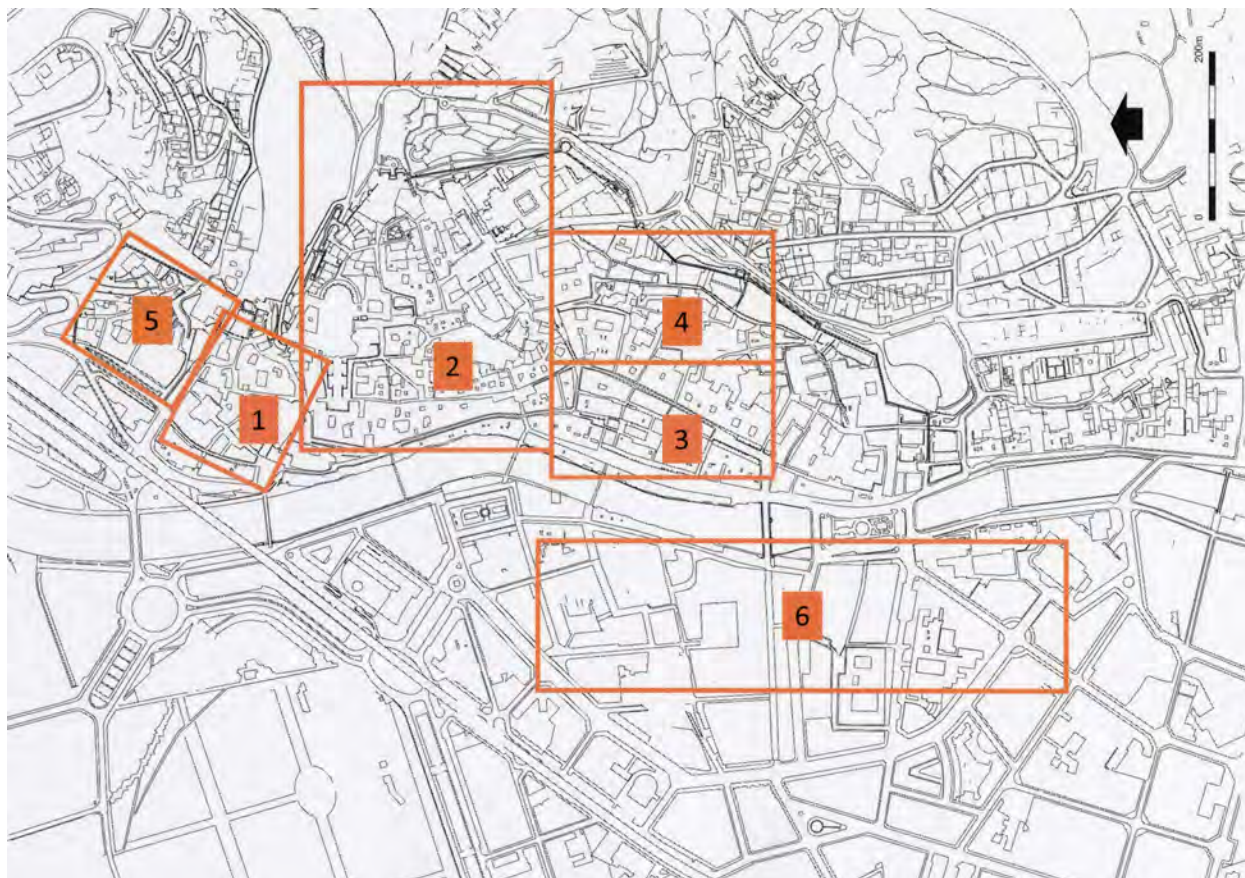
El panorama que ens ofereix la documentació escrita convencional durant el segle XII no deixa de ser una continuació del de l'etapa anterior (una aproximació a Nolla 2022, p. 209-230) amb petits canvis que se'ns van fent presents. Hi ha més material a l'abast, però, en general, amb poques notícies concretes en relació amb la casa urbana. No és gens rar, ans al contrari, l'ús de frases fetes, estereotipades, que es fan servir una vegada i una altra en els documents escrits (*infra*). Si ja havien aparegut puntualment abans, ara sovintegen.

Constatem, sense sorpreses, una intensa activitat al burg de Sant Feliu, amb un conjunt notable de dades (19 de 38), amb una alta concentració durant la primera meitat del segle (15 de 19) que no és gratuïta¹ (fig. 1.1), una presència significativa de l'Areny (10 de 38) i, només residual, perifèrica a Cuguçacs (1 de 38) (fig. 1.6), en un context, encara, plenament suburbà i rural. L'interior de la ciutat fortificada continua ben present (8 de 38) (fig. 1.2). El creixement i la consolidació del burg de Sant Feliu no és altra cosa que la continuïtat d'un dinamisme que coneixem bé i que té les arrels en el segle anterior (Canal *et al.* 2000, p. 57-70). Pel que fa a l'Areny, les dades només són indicatives, però amb significat. Sabem que el sector a redós de l'antiga Via Augusta, més enllà del portal de l'Onyar, s'havia anat ocupant a partir del segon quart / segon terç del segle XI, fins a l'altura, aproximadament, de la plaça dels Cavallers (ara de l'Oli) i, lentament, més enllà. Tot canvià amb el cop d'efecte de Ramon Berenguer IV amb la decisió d'urbanitzar l'antic mercat a partir de 1160 (Canal, Nolla i Sagrera 2018, p. 23-38) (fig. 1.3 i 4). Aquest fet propicià un creixement ràpid fins a l'extrem més meridional del Cap de l'Areny. Per a la zona situada a la ribera esquerra del riu Onyar, tenim una notícia interessant quan se'ns fa present un mas als llocs de Cuguçacs i Fontanilles. Era, no cal dir-ho, un establiment absolutament rural, semblant als que s'alçaven arreu del pla de Girona (Canal *et al.* 2013, p. 21-29). A les grans excavacions de l'actual avinguda de Pompeu Fabra (2005-2006), se'n van identificar diversos vestigis justament on corresponia. No va tenir, però, una vida llarga. Fou deglutit pel fort creixement urbà del segle XIII. Quatre generacions després, desapareixia per deixar espai a

1 En efecte, l'ocupació d'aquell burg va ser intensíssima durant el segle XI i la primera meitat del XII. Certament, continuà més endavant, però a un altre ritme. Hi havia, aleshores, altres sectors en expansió.

una política intensiva d'establiments urbans (Canal *et al.* 2013, p. 28; Palahí i Nolla (coordinadors) 2017, p. 25-27) (fig. 1.6). No és, però, l'únic que s'esmenta; al sector occidental de la plaça de les Albergueries, en època del rei Alfons el Cast en documentem un altre, acabat de bastir, propietat del monestir de Poblet. Des d'aquest punt de vista, aquell sector de l'Areny devia ser, aleshores, una mena de frontera entre l'urbà i el suburbà, rural. Aquestes peculiaritats van durar ben poc. De seguida era envoltat d'espais i de cases plenament urbans (Canal, Nolla i Sagrera 2018, p. 23-38).

Figura 1. Planta general de la ciutat de Girona.
1) Burg de Sant Feliu.
2) Força Vella.
3) Areny i Cap de l'Areny.
4) Vilanova.
5) Burg de Sant Pere.
6) Mercadal i Cuguçacs.

LA TERMINOLOGIA

Ben present en vendes, testaments, donacions o establiments, continua essent, *grosso modo*, la dels segles anteriors amb petites modificacions. Hom parla de *domus* en el sentit de propietat objecte de venda o donació, tal com podem llegir en un pergami de 1104 («[...] *domo nostra cum casal et pecia I de orto*» (Marquès 1993, doc. núm. 188, p. 325)), 1117 («[...] *tam in domibus uel hedificiis*» (Camprubí 2012, doc. núm. 85, 233-234), 1120 («[...] *ipsas meas domos [...] cum solo et supraposito et omni hedificio*» (Marquès 1993, doc. núm. 224, p. 366-367)) o 1197 («[...] *illas domos*» venudes comportaven tot allò situat dins les afrontacions, «[...] *cum solo et stillicidiis et aquaris et aqueductibus [...] de abisso usque in celum*» (Marquès 1993, doc. núm. 273, p. 422)). En altres documents, *domus* i *propietat* potser són coincidents

(vers 1110, «[...] *ipsas meas domos*» (Camprubí 2012, doc. núm. 270, p. 533-534)). L'ús del plural no és, pensem, determinant. Sovint és una manera ampul·losa de referir-se a l'estatge. Dins murs no es fa servir, gairebé, cap altre sinònim. En una única ocasió se'ns parla de *casas*² (1117, ACSG *Pergamins*; Camprubí 2012, doc. núm. 94). Fora murs, essent el substantiu *domus* majoritari, es parla puntualment de *casales* (1104, «[...] *ipsos meos casales simul cum solo et supraposito et omni munitione*» (Marquès 1993, doc. núm. 191, p. 327-328); 1106, «[...] *ipsum meum casal*» (Marquès 1993, doc. núm. 198 i 199, p. 335-337)) i, com s'ha vist (*supra*), d'*bedificciis*, que faria referència, potser, a elements bastits. El mot *casa* el trobem puntualment, el 1111, al burg de Sant Feliu («[...] *ipsam meam casam*» i a les afrontacions (Marquès 1993, doc. núm. 206, p. 344-345)); el 1118, dins i fora murs («[...] *..casas et operatoria que habeo intra muros et extra muros ciuitatis Girunde* » (ACSG *Pergamins*; Camprubí 2012, doc. núm. 94, p. 247-248)) o el 1192, a l'Areny (PA 92). *Mansio* només l'hem sabut trobar una vegada, el 1108, al burg de Sant Feliu i sembla utilitzat com a sinònim de *domus* (Marquès 1993, doc. núm. 201, p. 338-339). En una ocasió trobem esment de les *domus superiores* i *inferiores*, escrit en una concòrdia de 1197 al burg de Sant Feliu que tant es pot referir a edificis independents d'una mateixa propietat com a dues construccions de diferents amos (DSF s/n). Diverses vegades a la *domus* se li afegeix el pati o cortal: el 1104 («[...] *ipsas domos cum suo cortilio*» (Marquès 1993, doc. núm. 193, p. 330-331)) o el 1105 («[...] *ipsa domo cum solo et superposito et curtili*» (Marquès 1993, doc. núm. 195, p. 332-333)), en un cas i l'altre, al burg de Sant Feliu.

Ben clara és la referència de l'any 1108 a «[...] *ipsa domuncula*», on vivien Eulàlia i el seu fill (Marquès 1993, doc. núm. 201, p. 338-339). Es parla clarament d'un habitatge minúscul, parasitari d'un de més gran que era al nucli més antic del burg de Sant Feliu. Ja coneixíem, del segle anterior, residències ben petites, bastides en àrees densament ocupades (en el Mercadell, per exemple) (Nolla 2022, p. 209-230). Això aniria *in crescendo*. Al segle XIV són nombrosíssims els habitatges de dimensions molt reduïdes que localitzem principalment a l'Areny i al Cap de l'Areny (Canal *et al.* 1998, p. 46-54), però que podríem trobar un xic arreu.

Ben poques vegades se'ns parla dels espais que configuraven aquells edificis, si deixem de banda les referències al pati, gran o petit, que és consubstancial d'aquells habitatges: 1104, «[...] *ipsas domos cum suo cortilio*» (Marquès 1993, doc. núm. 193, p. 330-331); 1105, «[...] *ipsa domo cum solo et superposito et curtili*» (Marquès 1993, doc. núm. 195, p. 332-333); 1116, «[...] *omnes domos cum solo et superposito et cum curtiliis*» (Marquès 1993, doc. núm. 218, p. 359-360); 1148, «[...] *ipsam meam domum amb cortilium*» (Marquès 1993, doc. núm. 282, p. 431-432); 1197, «[...] *in omnibus illis domibus superioribus quas inhabitas cum cortalibus*» (ADG DSF s/n). De vegades, el pati (*curtilium* o *cortilium/cortilius*) se'ns fa present com una afrontació (1111) (Marquès 1993, doc. núm. 206, p. 344-345). De vegades, el pati (*cortilius*) esdevé eixida (1174, «[...] *ipsas domos cum solo et superposito et cum ipsa exida*» (ADG CPJ, p. 99)). És la primera vegada que trobem aquell mot per anomenar un espai a cel obert de la part del darrere de la casa. Faria l'efecte que les grans *curtes* es fan més rares, més extraordinàries, en benefici d'espais

2 Potser també el 1177 (PA 18).

a celobert de dimensions més esquifides i, cada vegada més, situades a la part posterior de l'habitatge. Val la pena assenyalar que el mot *curtis*, ben present en etapes anteriors, és substituït per *cortal* (Nolla 2022, p. 209-230). Al darrer quart del segle i a l'Areny se'ns fan presents cases amb hort (al darrere) (1177, ACSG *Pergamins*) i cases (o *domus*) amb hortals o cortals (1180, ASS, p. 1, 6; 1183, ACSG *Sagristia Segona*, p. 1, 8) (plec del carrer de Ciutadans i plaça del Vi), que, segons pensem, no deu ser altra cosa que petites variacions d'un mateix model, amb l'habitatge davant i, al fons, un hort, cortal o eixida, un espai polivalent que substituïa l'antiga *curtis*.

Hi ha un altre mot, *pinaculum*, que en la documentació que controlem, prou nombrosa, no hem trobat cap altra vegada: «[...] *extra meum pinaculum [...] in eundem meum pinaculum domus*» (Marquès 1993, doc. núm. 216a, p. 357-358). En aquell document de 1115 apareix dues vegades en relació amb la *domus* del donador. Era el que anomenem convencionalment un *pinacle*, un element arquitectònic terminal acabat generalment en punta (Alcover i Moll 1969a, p. 581)? És possible, però no pas segur. Tanmateix, devia ser alguna cosa prou peculiar, amb prou personalitat per ser esmentada, però sense massa utilitat atesa l'extrema raresa documental. En aquells mateixos anys (1095) trobem el mateix mot a Barcelona relacionat amb el *solarium* d'una *domus* de dins dels murs urbans (Banks 2021, p. 98).

Una certa ruralitat d'algunes propietats continua essent ben present en la documentació d'aquesta centúria que es concentra, sobretot, al burg de Sant Feliu, molt dinàmic en aquells anys (*supra*): 1116, «[...] *cum ortis et ortalibus, cum arboribus et uitibus et omnibus ad se pertinentibus*» (Marquès 1993, doc. núm. 218, p. 359-360); 1120, amb afrontacions amb horts, d'allò que es venia (Marquès 1993, doc. núm. 224, p. 366-367); 1121, camps de conreu i horts «[...] *cum ortalibus et laboribus*» (Marquès 1993, doc. núm. 227, p. 370-371). Dues vegades trobem l'esment d'unes trilles. El 1166 en la donació d'un angle d'un d'aquests solars per edificar-hi «[...] *unum angulum de mea trilia*» que mesurava 6 braçades de llarg i 2 d'ample, és a dir, uns 9,96 m per 3,32 m, uns 33 m²) (Marquès 1993, doc. núm. 313, p. 477-478) o el 1197, en una concòrdia, s'esmentava, entre moltes altres coses, «[...] *item totam illam triliam de alodio francho cum omnibus arboribus*». Queda clara la imatge d'un espai ben definit, plantat amb arbres probablement fruiters (DSF s/n). Però què era una trilla? Del llatí *trichila* (emparrat) significaria 'àrea closa amb una tanca feta de fullam i brancatge o de plantes enfiladisses sostingudes per pals clavats a terra' o, també, 'tros de terra clos, generalment plantat amb arbres fruiters'. En darrera instància, podria significar un camp més o menys gran, clos amb alguna mena de tanca que podia ser vegetal, a l'interior del qual hi hauria plantació d'arbres fruiters, de vinya, hort [...] (Coromines 1997, p. 552; Alcover i Moll 1969b, p. 524-525). Segons podríem deduir de l'aparició freqüent d'aquest mot en l'espai urbà, dins i fora murs, amb el pas del temps i amb certa rapidesa, hauria acabat significat un tros de terra d'ús agrícola (o com a jardí), ben definit, preferentment amb un mur vegetal o d'obra.

Només una vegada retrobem un *cellarium* (any 1134) en unes *domus* edificades contra l'escala monumental de Santa Maria (Marquès 1993, doc. núm. 260, p. 405-407). No cal dir que se situaria a la planta baixa. Que no se'n parli no vol

dir que fossin rars. Era, gran o petit, un espai important d'un habitatge d'aquella mena que funcionava de rebost.

El gran sitjar del burg de Sant Feliu, associat al temple dedicat al sant màrtir, que caldria fer recular com a mínim a l'antiguitat tardana, ens apareix en un empenyorament de 1148 per part de Joan de Sitjar de «[...] *ipsam meam domum totam ad integrum* [...] *exceptum ipsum cortilium* [...]. *Est autem ipsa domus ante ecclesiam sancti Felicis Gerunde, in alodio Sancte Marie, in locum qui dicitur Cigar*» (Marquès 1993, doc. núm. 282, p. 431-432). En queda clara, a parer nostre, la situació, al costat oriental, fora murs, de Sobreportes, a tocar la basílica i a redós dels murs de la ciutat. Semblaria que el sitjar ja no existia, però se'n conservava, ben viu, el topònim que indubtablement havia passat a designar la família del burg que n'havia tingut cura per concessió de l'abat i que havien habitat una *domus* davant dels dipòsits de gra. La situació era excel·lent des de tots els punts de vista, a prop del conjunt eclesial i molt lluny del riu i de les perilloses avingudes.

En una única ocasió, al call de la ciutat (1160), trobem referenciat un *talamo* (tàlem) que definia indubtablement la cambra nupcial d'aquell habitatge. Hi surt de manera extraordinària perquè aquella part del casal que es lloava pertanyia a un altre senyor eminent (ACSG, *Sagristia Major*, fol. 8). Caldria suposar que es tractava d'una cambra prou notable, amb marcada personalitat, i que permet reconèixer la consolidació, dins d'aquestes *domus*, d'estances especialitzades.

Quatre vegades s'esmenten les portes, però fent servir mots llatins diferents. El 1105 i el 1180 es parla de *porta*, la paraula viva que es feia servir en la llengua parlada, en català (Marquès 1993, doc. núm. 195, p. 334-335 i DSC doc. 229, respectivament) i, el 1118, llegim *hostium*, mot erudit, del llatí clàssic que aleshores només devien emprar escribes saberuts i lletraferits (Camprubí 2012, doc. núm. 95, p. 249). I, encara, el 1183 s'esmenta la porta fent servir un altre mot erudit (*ipsa ianua*) del casal dels Rossinyol, que donava al camí que ascendia devers la Vilanova i el portal Rufi (CPG Rossinyol, p. 55). Malauradament, no podem saber, al llarg dels diferents escrits, quantes portes podria tenir un habitatge d'aquestes característiques. Tanmateix, algunes dades³ ens fan pensar que només una o, almenys, una de principal i una o dues, més discretes, de subsidiàries.

La coneguda manera de construir a base de pilars i, sobretot, d'arcs que esdevingué ben comuna, pràcticament exclusiva a partir del segle XIII i fins a èpoques ben properes, se'ns fa present, en la documentació que controlem, des de molt a finals de segle, tot i que, com veurem, hi ha referències a models anteriors que no han deixat registre documental. Per exemple, l'any 1192, a l'Areny, s'aclareix en el document que «[...] *i envers lo mercat, podent fer sobre los pilars, archs a sa propia utilitat* [...] *a similitud dels archs que son en dit carrer, pudent fabricar o fer sobre aquells ço que be los aparega ...quedant empero devall lliure lo carrer*» (PA 22). Era una manera eficaç i ràpida de construir i permetia, també, bastir voltes damunt de places i carrers sense afectar el que era públic. Aquesta manera de fer, ben pragmàtica, tingué un gran èxit, un llarguíssim recorregut.

3 Com, per exemple en el palau episcopal (*infra*).

I en relació amb la construcció pròpiament dita, comença a ser present de manera sovintejada en la documentació escrita l'ús compartit de parets mitgeres entre propietaris que estalviava diners i temps, però que calia controlar i legislar en benefici d'uns i altres. El 1108, Pere Ramon i la seva esposa, Trutgarda, donaven a Pere Guillem i sa muller, Teodolinda, «[...] *impignaculum domus nostre medietatem et de petra et calce constructum versus orientem iuxta domum nostram*». Les explicacions ocupen una bona part de l'escrit. Les cases se situaven en l'alou de Santa Maria, al burg de Sant Feliu, on tenien dret de càrrega (Marquès 1993, doc. núm. 203, p. 340-341). Al mateix burg, l'any 1115, tornem a trobar-lo especificat (Marquès 1993, doc. núm. 216a, p. 357-358) i encara l'any 1197 (Marquès 1993, doc. núm. 373, p. 553-554). De l'Areny tenim diverses referències el 1171 (ASS 1, p. 221), 1177 (ACSG *Pergamins*) i el 1192 (PA 22). Ben aviat, no caldria remarcar-ho, havent esdevingut una manera assenyada de construir amb més rapidesa i aprofitant millor l'espai.

De tant en tant, se'ns recorda que les parets són obrades de pedra i morter (*supra*). Fa l'efecte que, potser des del segle x, devia ser rar l'ús de toves i de tàpia, un fet que semblen confirmar algunes construccions conservades (almenys parcialment) i el registre arqueològic.

Puntualment, trobem indicacions precises sobre què cal fer o no cal fer en bastir o modernitzar una d'aquestes construccions. Així, el 1177, dins murs, podem llegir el següent: «[...] *aquell mitja que es entre las parets de sa casa y forn de dit Arnau, de tal manera que la paret que dit Arnau Forn alli farà dega ser distany dos palms de la casa de dit Calvet*» (PA 18). El 1192, a l'Areny, en un document de venda s'escriu que «*a migdia amb les cases de Ramon d'Arenys, essent mitgera la paret de dites cases, a ponent amb lo Mercat i a nord amb les cases de Castelló Ferrer essent també mitgera la paret de dites cases; tot alló que está comprés dins dites 4 afrontacions ab les entradas y exidas, sols y sobreposats, cloacas o soterranis, stallicidis, aygueras, aqueductos, andronas, parets sufferiments, ademprius. Y amb la Plassa y pilars que son envers las casas de Pere Pons. Y envers lo mercat, podent fer sobre los pilars Archs a sa propia utilitat ...a similitud dels archs que son en dit carrer, pudent fabricar o fer sobre aquells ço que be los aparega [...] quedant empero devall lliure lo carrer*» (PA 22; *infra*). El 1197, al burg de Sant Feliu, es venia una casa tot recordant un seguit de normes genèriques: «*cum solo et stillicidiis et aquaris et aqueductibus [...] de abisso usque in celum*» (Marquès 1993, doc. núm. 373, p. 553-554).

És en aquesta època quan es comença a esmentar la presència d'*operatoria* (obradors) independents o lligats a habitatges. En èpoques més reculades i només molt puntualment, hom feia referència a *officinae*, que tindria, més o menys, aquest mateix sentit. Amb els *operatoria* cal anar amb cura. De vegades s'especifica que són una part de l'habitatge, que ocupa un espai més gran o més xic a la planta baixa. Altres vegades, queda clar que són construccions independents alçades aquí i allí. També cal anar amb peus de plom perquè podien ser, alhora, taller i habitatge, tal com se'ns fa present en algun document més tardà, per exemple del 1219, quan Arnau, fill del difunt Homedit, donà en legítima a sa germana Arnaleta la meitat de les cases amb obradors que tenia a l'Areny de Girona (PA 30), o el 1238, en el mateix sector, en la compra

de Pere Gornall d'unes cases amb obradors (ADG CPJ *Draperia*, p. 86). Les referències les anem trobant d'ençà dels primers anys de la centúria i tant a dins com fora murs: el 1110, al burg de Sant Feliu (Marquès 1993, doc. núm. 204, p. 341-343); el 1118, en llocs diversos i deslligats (ACSG *Pergamins; Camprubí* 2012, doc. núm. 94, p. 247-248); el 1118, al Forell⁴ (Camprubí 2012, doc. núm. 95); el 1134, a les escales de Santa Maria (Marquès 1993, doc. núm. 260, p. 405-407) o a l'Areny el 1160, en la definició del mercat (PAC de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV, vol. IV, núm. 1071).

DOS EXEMPLES D'EDIFICIS BEN CONEGUTS D'AQUESTA CENTÚRIA

De finals de segle, podem reconstruir amb precisió el casal que Guilleuma Flor d'Estiu venia el 1192 a les voltes d'en Rosés, a tocar de la cort reial, i que devia ser molt recent (Canal, Nolla i Sagrera 2018, p. 44-48, figura 13) (fig. 2.1). Era, aleshores, un edifici compacte, gran, amb pati central. Després de la venda, el comprador, Gerald Tort, feu bastir voltes sobre el carrer tant a llevant com a ponent, amb la qual cosa ampliava considerablement els pisos superiors de la *domus* sense destorb dels interessos generals (actualment, part de les voltes d'en Rosés) (Canal, Nolla i Sagrera 2018; figura 13.1) que sostenien la sala o estança principal de la casa (Canal, Nolla i Sagrera 2018, figura 13.3), que donava, devers llevant, a un pati central amb escala que comunicava la planta baixa i els carrers (Canal, Nolla i Sagrera 2018, figura 13.2) i que, a baix, a través d'un gran arc obrat a migdia, que donava a un obrador (Canal, Nolla i Sagrera 2018, figura 13.4). Cap al nord-oest, s'alçava un altre cos bastit sobre unes voltes que donarien a l'actual carrer de les Ferreries Velles (Canal, Nolla i Sagrera 2018, figura 13.5) i, adossat a migdia (sud-oest), un envà o volada sobre el carrer (Canal, Nolla i Sagrera 2018, figura 13.6) (fig. 3). És molt probable l'existència de badius o golfes que cobrissin el conjunt. És amb aquest edifici i altres de semblants de la mateixa zona que documentem per primera vegada a la nostra ciutat la construcció arcs i voltes que permetien ampliar els habitatges i preservar la circulació d'espais públics.

Figura 2. Plànol de l'Areny en el primer terç del segle XIII. El núm. 1 assenjala la situació de la casa de Flor d'Estiu.

4 O Mercadell, lloc de l'antic fòrum.

De temps ençà sabíem que el bisbe Guillem de Peratallada (1160-1167) manà edificar un nou edifici (Marquès i Marquès 1960, p. 271), que, tanmateix, no s'acabava de reconèixer en les estructures conservades. Un estudi aprofundit que s'està acabant, a partir de la documentació escrita, però sobretot arquitectònica i arqueològica, ha permès reconstruir aquell casal, prou ben conservat.⁵ El nou edifici s'organitzà entorn d'una gran *curtis*, un espai polivalent de funcions ben diverses, amb tres grans cossos construïts — occidental, septentrional i oriental— i clos a migdia per un potent mur on obria la porta principal que donava a l'exterior, a un carrer est-oest. La planta baixa del cos occidental era ocupada per una llarga volta longitudinal (nord-sud), intacta, que funcionà sobretot de celler. La del cos de tramuntana era ocupada per tres grans voltes de creueria que obrien directament al pati, i la de l'oriental, per una cisterna i dues dependències bessones (de llevant a ponent), de volta apuntada bastides contra una forta elevació del sòl rocós. Damunt d'aquesta planta baixa es disposava, a ponent, una gran sala principal, diàfana, futura sala de Paraments, a cerç, una galeria oberta amb arcs de mig punt, i a llevant, una altra gran estança que esdevindria la sala del Tron o del Tinell. I més enllà, cap a l'est, altres dependències funcionals i, a l'angle sud-oriental, una imponent torre que dominava la línia del cel de la ciutat. A l'angle nord-oest, el palau bastí una sòlida volta que creava comunicació directa entre l'actual plaça dels Apòstols i carrer del bisbe Josep Cartañà, aleshores dos sectors del cementiri de la seu. Per sobre, una gran galeria obrada amb arcs de mig punt que donava devers sol ponent. Pel damunt de tot el conjunt, badius, golfes i sostres de teula a doble vessant (fig. 4).

Era una construcció molt ben dissenyada, sòlida, de bons carreus de pedra units amb calç, que es conserva en prou bon estat i que degué influir considerablement en altres construccions més modestes de l'època. Una obra d'aquestes característiques ens permet fer-nos una idea de com podrien ser altres palaus de l'època desapareguts o emmascarats, a més petita escala.

Pel que fa a casals amb torre, en el segle subsegüent tindrem més dades. Tanmateix, existien des de molt abans.⁶

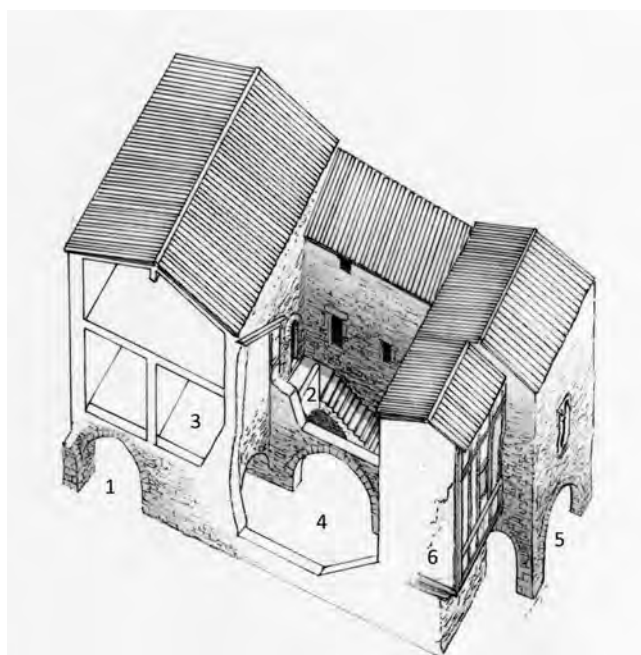

Figura 3. Recreació ideal de la casa que Flor d'Estiu va vendre el 1192, amb les reformes i ampliacions que, de seguida, va manar fer Gerald Tort, el nou amo. 1) Voltes sobre el mercat (avui, voltes d'en Rosés). 2) Pati central amb escala que conduïa a la planta noble. 3) Sala o estança principal de la casa. 4) Obrador amb una arcada que obria al pati. 5) Voltes sobre l'actual carrer de les Ferreries Velles. 6) Envà o volada sobre el carrer.

5 Estudi a càrrec de M. À. Fumanal, J. Sagrera i J. M. Nolla, en procés avançat de redacció.

6 Pot ser interessant completar aquestes dades amb l'anàlisi d'alguns edificis conservats en més o menys bon estat. Podeu consultar Sagrera (2014, p. 87-102; 2020, p. 119-146).

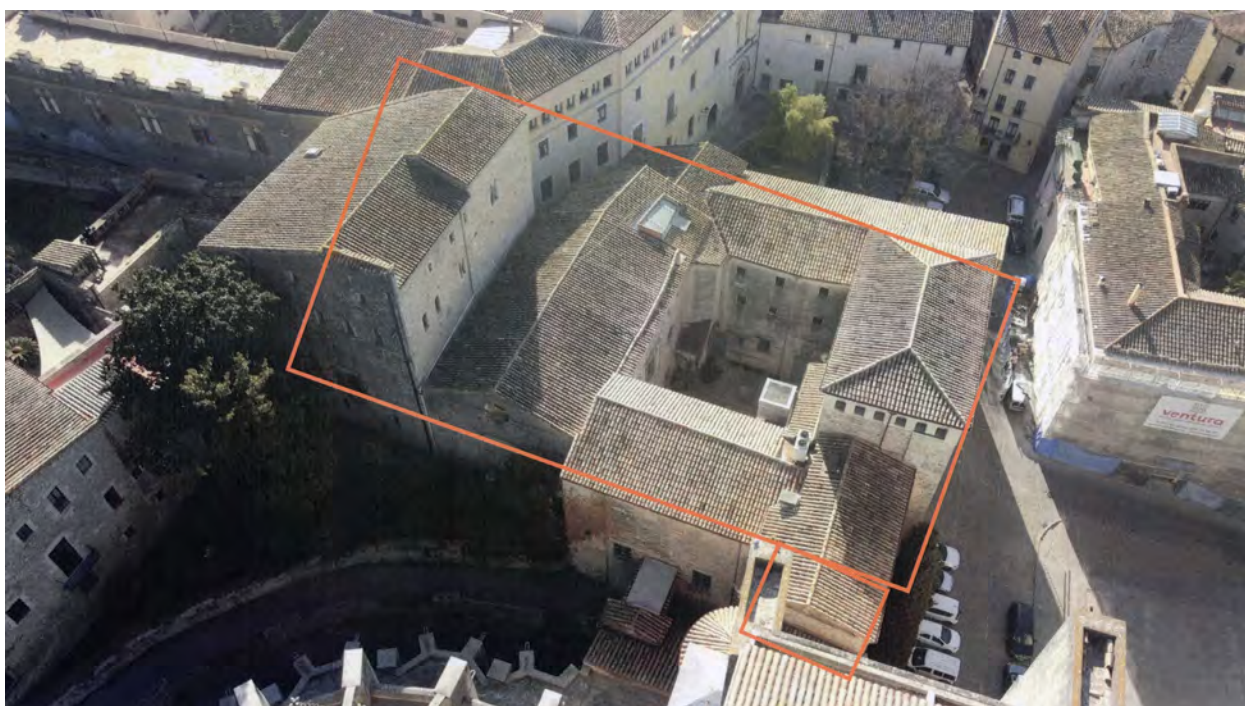

Figura 4. Vista a vol d'ocell de l'antic palau episcopal de Girona, avui Museu d'Art. Els requadres assenyalen l'edifici romànic.

FONTS DOCUMENTALS

ACSG [Arxiu Capitular de la Seu de Girona]: *Pergamins; Sagristia Major*. ASS: *Llibre d'Arxivacions de la Sagristia Segona*.

ADG [Arxiu Diocesà de Girona]. DSF: *Diplomatari de Sant Feliu*; CPJ: *Capbreus de la parvordia de Juny de Sant Feliu*.

PA: *Llibre d'arxivacions de la Pia Almoïna*.

PAC: Pergamins de l'Arxiu Comtal

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. 1969a: *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. VIII: *ON-PU*. Barcelona.

ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. 1969b: *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. X: *SON-ZU*. Barcelona.

BANKS, Ph. 2021: La topografia dels voltants de la catedral de Barcelona. Continuitat i canvi. A: G. BOTO i M. SUREDA (curadors). *La catedral romànica de Barcelona. Protagonistes, context urbà i edificacions monumentals*. Girona, pàg. 73-137.

- CAMPRUBÍ, J. 2012: *La catedral de Girona entre 1101 i 1144. Col·lecció diplomàtica i estudi històric*. Tesis doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona.
- CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. 2018: *L'Areny de Girona (segles XI-XV). La formació del cor econòmic de la ciutat medieval*. Girona. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 12.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. 1998: *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV*. Girona. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 3.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. 2000: *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Girona. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 4.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J., 2013: *Història urbana del Mercadal de Girona. Dels orígens a la fi de l'edat mitjana*. Girona. Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 10.
- COROMINES, J. 1997: *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Vol. VII: SAL-VE. Barcelona.
- MARQUÈS, J. M. 1993: *Cartorat, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Barcelona. Fundació Noguera. Col·lecció Diplomataris, 1.
- MARQUÈS CASANOVAS, J. i MARQUÈS PLANAGUMÀ, J. M. 1960: Apuntes històrics sobre el Palaci episcopal de Gerona. A: *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*. Vol. XIV, pàg. 263-306.
- NOLLA, J. M. 2022: La casa urbana unifamiliar a Girona durant l'alta edat mitjana (segles X i XI). Dades documentals i arqueològiques. A: *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*. Vol. 5, pàg. 209-230.
- NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M., CANAL, E., GARCIA, G., LLOVERAS, M. J. i CANAL, J. 2008: *Del fòrum romà a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona. Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 8.
- PALAHÍ, L. i NOLLA, J. M. (coordinadors) 2017: *Entre l'hospici i l'hospital. Evolució urbanística d'un sector de Girona: el carrer de Savaneres (Girona, Gironès)*. Barcelona. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 19.
- SAGRERA, J. 2014: La casa medieval. A: *Girona medieval. La clau del regne*. Girona, pàg. 87-102.
- SAGRERA, J. 2020: La casa medieval a Girona. A: *Rodis. Journal of Medieval and postmedieval Archaeology*. Vol. 3, pàg. 119-146.